

Տ. ՄԵԼ-ՔԻՍԵԴԵԿ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄՈՒ- ՐԱՏԵԱՆ

Գարեգին վարժապետ

Բ. Նորա գործունէութիւնը Տաճկաստանում

Գարեգինը Կ. Պօլիս հասնելով և տեղաւորուելով՝ ցանկութիւն է յայտնում հոգեւորական դառնալու, բայց Շուշուայ լուրերը իրանից առաջ էին հասել Կ. Պօլիս և չարամիտ մարդիկ սկսում են ամբաստանել նորան իբրև բողոքական դադափարներ ունենալու համար և խանգարել նորա գիտաւորութեան իրազօրծումը։ Այդպիսիներին սանձելու համար Գարեգինը հրատարակում է առանձին բրօշուրով մի պատասխան, որի մէջ հերքում է այդպիսի անհիմն զրպարտութիւնները։ Բայց որովհետև այդ միջոցին նա մի շարք յօդուածներ զետեղեց «Մասիս լրագրի մէջ ազգային ժամանակակից խնդիրների մասին՝ կարճ միջոցում Գարեգինը յայտնի եղաւ Կ. Պօլսում, ծանօթացաւ այն ժամանակուայ պատրիարքի և նշանաւոր գրագէտների հետ և շատերի համակրութիւնը վաստակեց։

Երկու տարու չափ մնաց նա Կ. Պօլիս, ուսուցչական պաշտօնով և այնուհետև գնաց Երուսաղէմ Եռայի պատրիարքի օրով, ընդունեց Ս. Յակովբայ վանքի միաբանակցութիւնը և հանգուցեալ պատրիարքի յատուկ հրաւերով և ցանկութեամբ նշանակուեց վանքի ժա-

1) Տես «Լուսնայ» № 5.

ռանգաւորաց դպրոցի տեսուչ և ուսուցիչ:

Երուսաղէմի ականատես միաբաններ ինչ պատմել են, որ Գարեգինի տեսչութիւնը նոր զարկ տուեց իրանց դպրոցին, ժառանգաւորաց այդ հինաւուրց դպրոցը հիմնական փոփոխութեան ենթարկուեցաւ թէ ուսման ծրագրի և թէ ներքին բարեկարգութեան կողմից, որի հետեւանքն եղաւ վարժարանի արտակարգ յառաջադիմութիւնը. ապացոյց այս բանին կ'արող են լինել այդ ժամանակուայ այն սաները, որոնք այժմ իբրեւ հայ հոգեւորականութեան լաւագոյն գործիչներ պաշտօնավարում են Երուսաղէմի վանքում և այլուր: Գարեգինի գործունէութեան յաջողութեանը բաւական օգնում էին վանքի մատենադարանը, թանգարանը, տպարանը և այլ հաստատութիւնները, որոնք բաւական բարգաւաճ էին այդ միջոցին յիշատակաց արժանի Եսայի լուսամիտ և ուսումնասէր պատրիարքի օրով ¹⁾:

Ամբողջովին նուիրուած լինելով Երուսաղէմի վանքի բարգաւաճման և հայ մանկւոյ կրօնական և բարոյական դաստիարակութեան գործին, երկու տարուայ տեսչութիւնից և ուսուցչութիւնից յետոյ Գարեգինը կնքում է իւր ուխտը, ուխտում է կուսակրօնութեան, քնդունում է հոգեւորականի կոչում և 1869 թուին Ս. Եղմիածնի հանգիսաւոր տօնին Տ. Եսայի պատրիարքից ձեռնադրւում է վարդապետ, վերակոչուելով Մելքիսեդեկ. և, ինչպէս ասում է «Արեւելեան Մամուլը», իւր

¹⁾ Եսայի պատրիարքը միևնոյն ժամանակ լաւ լուսանկարիչ էր. նորա շնորհիւ է պատրաստուած Երուսաղէմի տեսարանների այն նշանաւոր ալբոմը, որ այժմ խիստ հազուագիւտ է: Նորա եռանդով և ցանքերով ծաղկեց Երուսաղէմի տպարանը, կազմատունը, վիմագրատունը, «Միօն» ամսագիրը և այլն. և նորա հրամանով շատ հայ մատենագիրներ առաջին անգամ լայն տեսան Երուսաղէմի վանքի տպարանից հարազատ և անողորտ տպագրութեամբ և ոչ թէ կաթոլիկ հրատարակութիւնների նման աղճատուած և պապական հոգի տուած:

վարդապետական առաջին պատարագը մատուցանում է Վարդավառ կիւրակէին և զարմանալի զուգադիպութեամբ՝ նորա հանգուցեալ դին ևս օծւում է դարձեալ Վարդավառ կիւրակի օրը:

Այնուհետև արդէն Մեղքիսեդեկ վարդապետը դառնում է Ս. Յակովբեանց վանքի հոգին, որի շուրջը խմբւում է վանքի ամբողջ միաբանութիւնը և Նսայի պատրիարքի արթուն հսկողութեամբ վանքի անունը արագ քայլերով սկսում է բարձրանալ ամբողջ հայութեան մէջ: Նա առնում իւր ձեռքը «Սիօն» ամսագրի խմբագրութիւնը, հրատարակում է մի շարք դասագրքեր, շարունակում է իւր տեսչական և ուսուցչական պաշտօնները և իւր շնորհալի քարոզներով մխիթարում և ոգևորում Երուսաղէմի վանքի բազմաթիւ ուխտաւորներին:

Ս. Յակովբեանց ժառանգաւորաց դպրոցի յառաջագիմութեան աւելի փայլ տալու նպատակով իւր աշակերտներից երեքին ուղարկում է Կ. Պօլիս գիտութեանց մէջ կատարելագործուելու, որոնցից մէկը լինում է Սահակ Խապանաց, Կիլիկիայի այժմեան վեհափառ կաթողիկոսը, որ հանգուցեալ սրբազանի ամենասիրելի աշակերտներից մէկն էր և որ վերադառնալով վանքը՝ Մեղքիսեդեկ վարդապետի բացակայելուց յետոյ ամեն կողմից լիւրի կերպով փոխարինեց իւր սիրելի ուսուցչին:

1873ին Մեղքիսեդեկ վարդապետը, գիտնական աշխարհին շփուելու, գիտութեան նոր պաշար հաւաքելու համար թողնելով Ս. Յակովբեանց վանքը, մի ճանապարհորդութիւն կատարեց Երուսաղէմից ալլ և ալլ երկիրներ՝ Ռումինիա, Տրանսիլվանիա, Հունգարիա, Աւստրիա, Գերմանիա, Լեհաստան, Շուեյցարիա և Իտալիա, այցելեց այնտեղի հայ գաղութներին և ծանօթացաւ նոցա վիճակին, որ մի շարք յօդուածներով նկարագ-

քեց «Մասիս» լրագրում: Նա նորից վերադարձաւ Երուսաղէմ, բայց, փոխուած գտնելով վանքի գրութիւնը, էլ երկար չկարողացաւ մնալ այնտեղ, այլ անդափոխուեցաւ Կ. Պօլիս, տասը տարի անդադրում գործելով Երուսաղէմի ս. Յակովբեանց վանքում:

Կ. Պօլսում, ինչպէս նաև գաւառներում, արդէն վաղուց ճանաչում էին Մուրատեան վարժապետին, բայց մանաւանդ մեծ անուն էր վաստակել նա՝ Երուսաղէմի վանքի բարգաւաճման համար ունեցած իւր տասնամեայ անդուլ և՛ եռանդուն աշխատութեամբ. ուստի և շուտով Զմիւռնիայի հայերը ընտրեցին Մելքիսեդեկ վարդապետին իրանց վիճակի առաջնորդ և վերջինս գնալով Զմիւռնիա՝ փառաւոր ընդունելութիւն է գտնում տեղական հայերի կողմից, իւր հոգեբուղի ու սրտաշարժ քարոզներով զբաւում է նոցա սէրն ու համակրութիւնը և մանաւանդ մտերմանում է «Արևելեան մամուլի» խմբագիր նշանաւոր գրագէտ Մատթէոս Մամուրեանի հետ. և այնուհետև մենք տեսնում ենք Մելքիսեդեկ վարժապետին ձեռք ձեռքի տուած գործելիս խմբաժան Մամուրեանի հետ ամեն ասպարէզներում:

Կարճ միջոցում Մելքիսեդեկ վարդապետը այնպիսի մեծ ժողովրդականութիւն վաստակեց Զմիւռնիայի ամբողջ վիճակում, որ շուտով տեղական գաւառական ժողովը եպիսկոպոսութեան վկայագիր տուեց նորան և Մելքիսեդեկը ուղևորուելով ս. Էջմիածին՝ Գէորգ Դ. կաթողիկոսից ձեռնադրուեց եպիսկոպոս 1879 թուի մայիսի 27-ին և վերադարձաւ Զմիւռնիա:

Մելքիսեդեկ սրբազանի առաջնորդութիւնը Զմիւռնիայում, կարելի է ասել, մի յեղաշրջում առաջ բերեց այնտեղի եկեղեցական, դպրոցական և հասարակային գործերում: Նորա առաջնորդութեան ժամանակ վերաշինուեցան Մեսրոպեան և Հովփսիմեան միջնակարգ

ուսումնարանները, ուր նա ինքը դասախօսում էր հայկական առարկաներ ¹⁾։ Նորա ջանքով և աշխատութեամբ նոր ի նորոյ շինուեց Զմիւռնիայի ս. Լուսաւորչեան հիւանդանոցը, որի յօբելանսը տօնեցին դեռ անցեալ տարին, նոր գերեզմանատունը և ուրիշ շատ կըրթական հաստատութիւններ։ Այդ գործերում նորան օգնում էին և համբաւաւոր Սպարթալեան եղբայրները։

Մելքիսեդեկ արքեպիսկոպոսը իւր բազմակողմանի ազգօգուտ գործունէութեամբ Թիֆլիս, Շուշի, Կ. Պօլիս, Երուսաղէմ և Զմիւռնիա, հայութեան այդ գլխաւոր կենդրոններում, այն աստիճան մեծ ժողովրդակառնութիւն էր վարելում ազգի ամեն խաւերում, որ Գէորգ Դ. կաթողիկոսի մահից յետոյ երկու կաթողիկոսական ընտրութեան համազգային ժողովում երկու անգամ էլ ընտրուեցաւ ամենայն Հայոց կաթողիկոսութեան թեկնածու, մէկը 1884-ին Ներսէս արքեպիսկոպոս Վարժապետեանի հետ իբրեւ երկրորդ և միւսը 1885 թ. ընտրութեանը որպէս առաջին ընտրելի։

Ընտրութիւնից յետոյ Մելքիսեդեկ եպիսկոպոսը մնաց Զմիւռնիայի առաջնորդ դարձեալ մի քանի տարի և 1888-ին 11 տարուայ պաշտօնավարութիւնից յետոյ վերջնականապէս հրաժարուելով Զմիւռնիայի առաջնորդութիւնից՝ գնաց Կ. Պօլիս, 10 տարի քարոզչի պաշտօն վարեց Գատը գիւղի եկեղեցում և ուսուցչութիւն՝ Կենդրոնական վարժարանում, միևնոյն ժամանակ նուիրելով իրան գրական պարապմունքներին։

1896-ի ամառն էր, որ մենք այցելեցինք սրբազանին Գատը գիւղի եկեղեցու բակի իւր համեստ բնակա-

¹⁾ Մեր աշխատակից պ. Յարոն պատմում է մեզ, որ ինքը 1883 թուին Ներկայ է եղել այդ դպրոցներում սրբազան Մելքիսեդեկի դասատուութեանը, ուր նա աւանդում էր հմուտ ու ձեռնհաս ուսուցչի ձայնով, հետը միասին կրթելով ու դաստիարակելով նոցա իւր հեղինակութեամբ։

րանում: Մի անշուք սենեակ, ամենահասարակ կահա-
ւորուած, մի տախտ, մի փոքր գրասեղան, մի երկու
աթոռ և գրագարան—ահա նորա սենեակի բոլոր կահա-
ւորութիւնը: Ինչ տեսելիս զգացուեցաւ սրբազանը,
նորա լիշողութեան մէջ վերարտադրուեցան իւր անցեալ
կեանքից բազմաթիւ դէպքեր ու լիշատակներ. բայց
մենք վերջ ենք դնում այստեղ, ապագային թողնելով
այդ ամենը: Սրբազանի ալիքները ներկուել էին սպի-
տակ¹ գոյնով, ձիւնի նման սպիտակ, փառազարդ դէմքը
պահում էր իւր թարմութիւնը, երեւակայութիւնը վառ,
ձայնը խրոխտ և զմայլելի, արտայայտութիւնը խոր և
տպաւորող, վշտերն ու ցաւերը չէին ընկճել նորա հո-
գին, բայց սակայն գանգատուում էր մարմնական տկա-
րութիւնից: Առաջարկեց ինչ իւր նոր հեղինակած՝ իւր
աննման ուսուցչի՝ Պետրոս Շանշեանցի կենսագրութիւ-
նը տպել «Լուծար»-ի մէջ (որ և տպուեցաւ հետեւեալ
1897 թուին) և իմ խնդիրքով լանձն առաւ գրել իւր
քառասնամեայ դպրոցական և գրականական կեանքի
լիշողութիւնները դարձեալ «Լուծար»-ի համար ¹⁾:

Երբ 1898-ին սրբազանին այցելեցի Պատը գիւղ՝
նորան աւելի ընկճուած գտայ մարմնապէս, բայց և
այնպէս այդ տարին նա, Զմիւռնիայի ժողովրդի միա-
ձայն ընտրութեամբ նորից առաջնորդութեան կոչուե-
ցաւ այդ կարևոր հայ թեմի, որ և վարեց մի քանի
տարի, սակայն հիւանդութիւնն սկսել էր զօրանալ,
նորա ոյժերը հետզհետէ սկսել էին սպառել և երկու

¹⁾ 1898 թ. ամառը Պօլիս լինելով, դարձեալ տեսայ սրբա-
զանին իւր միևնոյն բնակարանում և իմացայ, որ սրբազանն
արդէն գրում է իւր լիշողութիւնները: Միևնոյնը նա կրկնեց
հետեւեալ օրը ճաշի վերայ Հ. Յ. ա. ք. Մկրեանի տանը և սո-
րա ներկայութեամբ: Արդեօք մնաց սրբազանի մահից յետ
այդ կարեոր աշխատութիւնը թէ ոչ՝ չկարողացանք ստուգե-
մինչև այժմ:

տարուայ ծանր հիւանդութիւնից լետոյ կնքեց իւր մահկանացուն Հայ եկեղեցու այդ պայծառ ջահերից մէկը:

Մելքիսեդեկ սրբազանը իւր մանկավարժական և վարչական գործունէութեան հետ և լաւ գրագէտի համբաւ ունէր: Թիֆլիս եղած ժամանակ նա Մարկոս Աղաբէգեանի «Կռունկի» առաջին և գլխաւոր աշխատակիցն էր, գրում էր նաև «Մեղու Հայաստանի» լրագրում: Նորա յօդուածները, որոնք երբեմն լոյս էին տեսնում Ոսկեփորիկ կեղծ ստորագրութեամբ, գրուած են ոգևորութեամբ և բուն հայ ոգի են կրում: Թիֆլիսում նա հրատարակեց և հայ լեզուի մի քերականութիւն և թարգմանեց Շիլլերի Վիլհելմ Տէլը:

Գրական գործունէութիւնը նա շարունակեց և Կ. Պոլիս ու Երուսաղէմ. աշխատակցում էր «Մասիս» լրագրին, խմբագրում էր «Սիօն» ամսագիրը, գրեց և տպեց բազմաթիւ ինքնուրոյն աշխատութիւններ՝ նոր կտակարանի պատմութիւնը, Հայոց եկեղեցական պատմութիւնը, «Երկու խօսք», «Հովուական աստուածաբանութիւն», «Ընդհանուր եկեղեցական պատմութիւն», «Պետրոս Շանշեանցի կենսագրութիւն», «Նամականի», «Թուաբանութիւն» և այլն, բայց այս ամենի մէջ նշանաւոր է և գերազանց և կարելի է ասել իւր գրուածներէ գլուխ գործոցը, նորա ազդու «Պատասխանը Լեոն ԺԳ պապի կոնդակին», որ մի քանի անգամ տպուեցաւ:

Այս անգամ այսքանով բաւականանալով՝ մենք մի այլ անգամ կ'ծանօթացնենք մեր ընթերցողներին հանգուցեալ սրբազանի հայեացքների հետ՝ տոհմային մի քանի լուրջ խնդիրների նկատմամբ, երբ կսկսենք հրատարակել նորա՝ մեզ և ուրիշներին ուղղած նամակների շարքը:

ԳԻՒՑ Ա. ԳԱ. Զ. Ա. ԶԱՆԵԱՆԵ